

A GYÁSZ ÉS OLVASÁSI KÓDJA

Németh László regényének strukturális és interpretáció-elméleti megközelítése

Ez a dolgozat elsősorban nem arra a műelemzéseknél megszokott kérdésre kíván válaszolni, hogy „Mi a regény, azaz: mi Németh László *Gyász* c. regényének jelentése?“, hanem arra, hogy ez a „jelentés“ miként jön létre, illetve miként hozható létre. Nem a „szöveg“ érdek bennünket, hanem a szöveg „működési módja“. Mit is teszünk olyankor, amikor szövegeket működtetünk, amikor olvasunk, amikor résztvevői vagyunk az ún. irodalmi kommunikációnak.

Azokban mi módon vizsgálható az a rendkívül összetett jelenség, melyet irodalmi kommunikációnak nevezünk?

1. Az irodalmi kommunikáció vizsgálatának lehetőségei

A szemiotika a jelölő jelle válásának folyamatában határozza meg a jelekkel történő kommunikációt. Megkülönbözteti a jelölő megértését (deszignálás), egy objektum kijelölését rá (denotálás) és az interpretálás mozzanatát. Az interpretálás során történik az *interpretáns* megalkotása. Az interpretáns az a változás, amely a jelhasználóban a szemiózis során létrejön. A továbbiakban elsősorban azok a feltételek érdekelnek bennünket, amelyek meghatározzák:

(i) egy bizonyos értelmezés hozzárendelését egy adott szövegstruktúrához,

(ii) az olvasóban a szövegstruktúra hatására létrejött változást.

A szövegstruktúrára vonatkozó feltételekkel most nem foglalkozunk, a kontextus tartalmazta feltételek kerülnek előtérbe. Míután a szemiotikai szakirodalomban a kontextuális tényezőkkel is számoló szemantikát is sok esetben pragmatikának nevezik (Montague, Stalnaker, Apostel stb.), a fogalmak egyértelmű használata okán megkülönböztetünk: 1. Montague-pragmatikát (tulajdonképpen kontextuális szemantika) és 2. Morris-pragmatikát. Montague az egy adott szöveghez rendelhető eltérő értelmezések magyarázatát az ún. indexikális kifejezések segítségével adja meg. Az indexikális kifejezések a nyelvnek azokat az elemeit jelölik, amelyek „szemantikai értéke a használat kontextusától függ“¹. Például a személyes névmások, rámutató szavak stb. Az indexikális kifejezések és a denotátumok között működik az *F* funkció, amely a használati kontextus referenciapontjai függvényében az indexet és a denotátumot összekapcsolja. Montague elképzelését elviekben elfogadhatónak tartjuk, azonban a dezambiguált nyelv megteremtésére való törekvésében olyan hatalmas apparátust dolgozott ki, amely hosszabb irodalmi szövegek vizsgálata során gyakorlatilag alkalmazhatatlan. Montague absztrakt rendszere a kontextust is absztrakt módon vette fel, azonban koncepciójának továbbfejlesztői tényezőire bontották a használati kontextust.

David Lewis a kontextus releváns tényezőit az indexek koordinátáinak nevezte el, s tizenegy koordinátát jelöl meg (vö. LEWIS 1970), Leo Apostel továbbra is referenciapontokként említi őket. Apostel a referenciapontok *n* halmazai közül kiemelt egy privilégizált halmazt, amelyet a nyelvhasználók (beszélő–hallgató) halmazával azonosít. Ezzel egyrészt kifejezésre juttatja, hogy a kontextus meghatározó szerepe a nyelvhasználók cselekvésein keresztül léphet csak működésbe, másrészt hangsúlyozza, hogy a kommunikáció alatt a nyelv is változik a nyelvhasználók tudása változásának függvényében (vö. APOSTEL 1971). A logikai pragmatikák ugyan számolnak a kommunikáció folyamatjellegével, azonban formális rendszereik nem teszik lehetővé valóságos mechanizmusok vizsgálatát, ezt igazolja az is, hogy a kommunikáció kontextuális meghatározóinak csak bevezetése történt meg, folyamatba integrálásuk azonban nem.

A generatív grammatika elveire–eszközeire épülő, s elsősorban a nyelv szintaxisára, kisebb mértékben szemantikájára vonatkozó szövegnyelvészeti kutatások (pl. DIJK 1972) mellett a szöveg pragmatikai aspektusai is feldolgozásra kerültek (pl. PETŐFI 1980). Petőfi vizsgálatainak középpontjába a „kontextusbeli szövegek“ (texts in context) kerültek. A szövegek vizsgálatát teoretikus szövegfolyamatnak (Theoretical Text Processing) nevezi, amely „leírja azt a folyamatot, amely segítségével egy szöveget és egy két elemből álló halmazt egymásra jelölünk ki: az első elem egy szöveg-értelmű (text-sense) reprezentáció, a második elem egy szöveg-korrelátum (text-correlate) reprezentáció. Petőfi modellje a kontextus aprólékos részletezésével a nyelvi jelenségek valóságos működését képes leírni,

¹ THOMASON. (1974) 63.

azonban az általa használt apparátus szintén oly nagy, hogy hosszabb szövegek vizsgálatánál nem alkalmazható.²

A jelenleg létező megközelítési módok közül az Austin és Searle nevéhez fűződő beszédaktus-elmélet tűnik a legalkalmasabbnak a szövegnek és a kontextusnak a kommunikációs folyamatban történő integrálására. A beszédaktus-elmélet a nyelvi megnyilatkozásokat cselekvéseknek tekinti, s két osztályt különböztet meg: (i) propozicionális aktusok, amelyek az állítás kijelentésének aktusán kívül egyéb aktusként nem funkcionálnak; (ii) illokúciós aktusok, amelyek illokúciós erejük (illocutionary force) révén egyéb aktusokat is magukban foglalnak, pl. az ígérés, a kérés, a tiltás aktusait. Searle módszerének lényege, hogy azokat a tényezőket kutatja, amelyek „szükséges, illetve elégséges feltételei annak, hogy egy adott mondat kiejtésékor valamely beszédaktust sikeresen és elégtelenségektől mentesen végrehajtsunk”³. Ezeket egyrészt a szöveg, másrészt a kontextus feltételeiként fogalmazza meg. Vizsgálatai során, mivel „egyszerű és idealizált esetekkel” foglalkozik, a kontextus feltételeit a kommunikációs partnerek mentális struktúrájára vonatkoztatja. Van Dijk a Searle által kidolgozott alapelvek alapján a kontextus egyéb jellemzőit is felveszi rendszerébe, majd a mesterséges intelligencia vizsgálatok és a kognitív kutatások eredményeit felhasználva a beszélő és a hallgató feltételezett tudásának analizisét hajtja végre. Úgy látjuk, hogy a beszédaktus-elmélet elvei-módszerei jól alkalmazhatók – elsősorban analógiákkal – az irodalmi kommunikáció vizsgálata során. Azonban nem tudjuk, hogy az irodalmi megnyilatkozásoknak van-e illokúciós erejük, vagy „csupán” „kvázi-beszédaktus”-ok⁴, ill. indirekt beszédaktusoknak tekintsük-e őket. Mindemellett azok a megállapítások, amelyek a szöveg és a kontextus összefüggéseire, ill. a kommunikáció feltételeire vonatkoznak, az irodalomként működő szövegek kommunikációjára is érvényesnek látszanak. Hiányossága a beszédaktus-elméletnek, hogy nem rendelkezik szisztematikussal, nem nyugszik szilárd cselekvéselméleti alapokon.

A hermeneutikai vizsgálódások hatására az utóbbi másfél évtizedben megélenkült recepcióesztétikai kutatások is az esztétikai kommunikációt helyezték figyelmük középpontjába. A Jausz által javasolt irodalomtörténeti elképzelésről, amely az irodalmi jelenségeket a kommunikáció mechanizmusán keresztül próbálja megragadni, később ejtünk szót. Gadamer 1960-ban megjelent könyvében (Igazság és módszer) visszaállította a hermeneutikai probléma egységét: a subtilitas interpretandi (megértés) és a subtilitas explicandi (értelmezés) és a subtilitas applicandi (alkalmazás) elválaszthatatlanságát. „... a megértésben mindig végbemegy a megértendő szöveg valamilyen alkalmazása az interpretáló jelenlegi helyzetére.”⁵ Ezzel párhuzamosan bevezeti a hatástörténeti tudat fogalmát is, amelynek alapvető funkciója, hogy a múltbeli szövegek megértése a szövegek intencionált befogadási kontextusán keresztül történjen. A „kortárs művészetkritika autoritása”⁶ helyére a hagyomány autoritását helyezi, s ezen a ponton jogos J. Habermas kritikája, miszerint „... a hermeneutikus megértés mozgá szabadságát nem szabad az érvényes meggyőződés tradíció-teréhez kötni.”⁷ A recepcióesztétikai kutatások képviselői a szövegek értelmezését a befogadó hatáskörébe utalják, megpróbálják az autoritás különféle formáitól megtisztítani. Az ugyanazon szöveghez kapcsolható különféle értelmezések magyarázatát az ún. befogadói elvárási horizontok sokféleségében látják. Véleményünk szerint a recepcióesztétika interszubjektív fogalomkészlet és metodológia kidolgozása után jelentős lépéseket tehet az irodalmi kommunikáció hatásmechanizmusainak felderítése irányában.

Az eddigiekben alapvetően egy adott szöveghez rendelhető értelmezés feltételeivel, tehát kontextuális szemantikai kérdésekkel foglalkoztunk. A pragmatika valódi problémájára, miszerint: mivel magyarázható a szemiózis során a jelhasználatban létrejövő változás, az eddig említett kutatások nem adtak választ, bár szó esett az interpretánsról, ill. az applikációról is. Egyelőre a katarzisznál (Arisztotelész), a befogadói Előtt és Után jelenségénél (Lukács), a befogadó mentális állapotváltozásánál (van Dijk), a befogadói horizont módosulásánál többet nem tudunk mondani. Feltételezzük, hogy már létező cselekvéslogikái (von Wright) és cselekvéselméleti (Castoneda) rendszereket kellene felhasználni, illetve empirikus kutatásokra lenne szükség.

Az áttekintett munkák eredményei, ill. eredménytelenségei az alábbi következtetésekre készítettek bennünket, továbbra is az irodalmi kommunikáció jelenségének egészét tartva szem előtt.

1. Helytálló kijelentéseket jelenleg nem tudunk tenni az író és az olvasó mentális struktúráját megha-

² PETŐFI, (1980) 47.

³ SEARLE, (1969) 69. (magyarul)

⁴ KANYÓ, (1980) 8.

⁵ GADAMER, (1960) 134.

⁶ Vö. GADAMER, (1968) 275.

⁷ HABERMAS, (1971) 290.

tározó kontextuális tényezők szerepéről, a kontextus és a nyelvhasználók mentális struktúrái közötti működési mechanizmusokról. Nem tudjuk kellően magyarázni a társadalom és a történelem determinációját az irodalminak elfogadott szövegek létrehozásában, ill. befogadásában, bár relevanciájukat feltétlenül elismerjük.

2. Az író és az olvasó mentális struktúrájának tartalmai közül a szubjektum által tudatosíthatóakat, ill. a tárgyiasított tartalmakat képesek vagyunk megfelelő empirikus vizsgálatok segítségével kutatási tárggyá tenni.

3. Az egyes szövegek szintaxisának lehetséges interszubjektív *leíró* vizsgálata.

4. Az egyes szövegek *funkcionális* vizsgálata egy bizonyos interpretáció explicitálása után interszubjektív tévé tehető.

A szövegvizsgálatoknál a strukturalizmus és a szövegnyelvészet apparátusát használhatjuk fel. Az író-olvasó mentális struktúrájának vizsgálatára a beszédaktus-elmélet elvei-módszerei, ill. a hermeneutika-recepcióesztétika bizonyos megállapításai alkalmazhatók. Empirikus kutatás tárgyává tehetőek írói vallomások, visszaemlékezések, naplók, műhelytanulmányok, olvasónaplók. Olvasási attitűdök, tudásstruktúrák, előítéletek, olvasási módszerek empirikus szociológiai felmérések, interjúk révén ragadhatók meg.

2. Egy irodalomtörténeti elképzelés vázlata

Miután az interszubjektivitás az irodalmi jelenségek vizsgálata során a szövegstruktúrára és a nyelvhasználók (író-olvasó) mentális struktúrájára (ebből is csak a tudatosítható, ill. tárgyiasult tudattartalmakra) vonatkozóan teremthető meg, így az irodalmi jelenségek időben történő változásainak kutatása (irodalomtörténet) is csak ezek figyelembevételével végezhető el. Itt nem kívánjuk a létező irodalomtörténet kritikáját adni, hadd utaljunk csupán az MTA Irodalomtudományi Intézetének 1980 őszén *Az irodalomtörténet elmélete* címmel rendezett konferenciájára, illetve R. Welck (1971) és H.R. Jauss (1970) vitacikkeire. Elképzelésünket Kibédi Varga Áron (1980) és H.R. Jauss (1970) koncepcióinak figyelembevételével fogalmazzuk meg. Kibédi szerint „... az irodalomtörténetnek nem >mesélnie < hanem klasszifikálnia kell”.⁸ Úgy véljük, hogy az irodalomtörténet az irodalmi jelenségek logikai klasszifikációjának, műfajú rendszerének az idő függvényében történő megvalósulása. Különböző időpontokban más és más műfajok leírása, majd kronologikus rendbe állításuk alkotná az irodalom történetét. (vö. Jauss 1970 31. l.).

Miután az irodalmi jelenségeket kommunikációk, nyelvjátékok, (nem pedig szövegek) sorozatának tekintjük⁹, a klasszifikációt is a kommunikáció egészének figyelembevételével kell elvégezni. Egyrészt elkészítjük az irodalmi kommunikációban működő szövegek strukturális klasszifikációját a szövegek szintaxisára vonatkozóan. Másrészt „... a kortársi és későbbi olvasók, kritikusok és szerzők irodalmi tapasztalatának elvárási horizontja...”¹⁰ alkotná a szövegstruktúrák működésének klasszifikációját. Az elvárási horizont egyrészt az olvasást megelőző tudás, amely „a műfaj korábbi ismeretéből, előző művek formájából és tematikájából...”¹¹ áll, tehát az olvasónak egy bizonyos műfajra vonatkozó értelmezési módja, másrészt a nyelvjáték, az egyedi mű működése során létrejövő specifikus értelmezési mód. Az olvasást megelőző tudás az irodalmi tapasztalat szövegszerűen rögzített formából, ill. empirikus szociológiai kutatások segítségével állapítható meg. Az egyedi nyelvjátékok specifikus értelmezési módja pedig „... az irányított észlelés folyamatában meghatározott olyan utasítások végrehajtása, amelyek az őket létrehozó motivációk és kiváltó jelzések révén megragadhatók és szövegnyelvészetileg leírhatók”.¹² Jauss szerint az egyedi befogadás során módosulhat az elvárási horizont, de változatlan is maradhat. Az empirikus kutatások számára elfogadhatóbbnak tűnik az ún. *olvasási kód* terminus használata, amely az egyes kommunikációk működését egyediségükben kívánja kifejezni, szemben az elvárási horizont absztrakt jellegével. Az egyes olvasási kódok megállapítása után a kódok összehasonlító vizsgálata alkalmával az egyes kódokból létrehozható az elvárási horizont.

Az olvasási kódról tett megjegyzéseink a kommunikációnak csak a befogadás aktusát érintették, a szöveg megalkotásának cselekvését, az írást azonban nem. Úgy látjuk, hogy az olvasási kód az olva-

⁸ KIBÉDI, (1980) 378.

⁹ vö. KANYÓ, (1980)

¹⁰ JAUSS, (1970) 18.

¹¹ JAUSS, uo.

¹² JAUSS, (1972)

sás aktusa mellett az írás aktusának bizonyos aspektusait is magában foglalja. Ugyanis az írás során az író feltételezhetően olvasásra szánja a készülőben levő szöveget, tehát valamilyen olvasási kódot figyelembe vesz. Mindemellett a kódolás a dekódolás műveletének fordítottja, így nem látjuk szükségét külön írói kód rögzítésének, annál inkább nem, mivel az irodalmi kommunikáció leírása során a befogadást tartjuk a vizsgálódások és a társadalmi szükségletek szempontjából lényegesebbnek. Kétségtelen, hogy sok esetben egy adott szöveget nem az író által figyelembe vett olvasási kód szerint értelmezzük, ez elméletileg egyáltalán nem okoz problémát, sőt ez a jelenség adja egyik magyarázatát az irodalmi művek történetiségének.

A fenti elképzelés ismeretében és empirikus eredmények hiányában úgy véljük, hogy az irodalomtörténet rendszeréről, vagy az irodalmi művek klasszifikációjáról részleteiben értekezni korai lenne. Amit egyelőre megvalósíthatónak látunk, az a különféle szövegszintaxisok leíró és összehasonlító kutatása. A továbbiakban kísérletet teszünk Németh László *Gyász* c. regényének feldolgozásával valamelyes bizonyítékokat szerejni elképzelésünk alátámasztására.

Egyik feladatunk a *Gyász* szintaktikai leírásának elvégzése, ezt az utóbbi néhány évben kidolgozott narratív elméletek alapján fogjuk megtenni (BERNÁTH 1978, CSÚRI 1978, DOLEŽEL 1980, HENDRICKS 1975, KANYÓ 1978). Másik feladatunk a *Gyász*hoz kapcsolható feltételezett olvasási kód leírása. Ehhez egyrészt felhasználjuk Németh László írásait (tanulmányok, műhelynaplók, életrajzi írások, interjúk, stb.), amelyekben irodalomelméleti felfogásáról, értelmezési módokról, regényszemléletről, írói intencióiról, a *Gyász* felépítéséről, a *Gyász* interpretációjáról tudósít. Másrészt a regény leíró vizsgálatára alapozva, egy feltételezett interpretáció szerint elvégezzük a regény funkcionális elemzését. Ezt az interpretációt – a kutatás egyszerűsítése érdekében, nem pedig az írói intenció mindenhatóságának elismerése okán – megpróbáljuk Németh László *Gyász*-interpretációjával összehangban létrehozni. A funkcionális megközelítés lehetővé teszi olyan olvasási műveletek leírását, amelyeket a mű egyes elemeinek funkciója alapján tudunk megfogalmazni.

3. Németh László interpretáció-elméleti nézetei

Létezik olyan értelmezési tradíció, amely a művészi kommunikáció során az esztétikai tárgyhoz valamilyen általános eszmeiség hozzárendelését követeli meg a befogadótól. Gadamer ezt az álláspontot a hermeneutikai probléma egységének szellemében bírálja: „Az applikáció nem valami adott, s először magában véve megértett általánosnak az utólagos alkalmazása a konkrét esetre, hanem csak az applikáció jelenti a valódi megértését annak az általánosnak is, melyet az adott szöveg számunkra képez.”¹³ Ugyanis „az olyan általános tudás, melyet nem lehet konkrét szituációra alkalmazni, értelmetlen marad, ...”¹⁴

Miként látja az általános problémáját Németh László az irodalmi kommunikációban? A regények szereplői absztrakciói a valós világbeli embereknek:

„Hisz a legegyszerűbb emberben is nem egy, de több főhősre való anyag van, s az író e sajátság-gubancból természetesen csak azt választja ki, amire a műben éré gondolat kibontásához szüksége van.”¹⁵

Sőt valamilyen eszme hordozói is:

„... a regénynek már a főhőssein át is valami Eszme-féle próbál kibontakozni, ...”¹⁶

Németh László így nyilatkozik az „igazi olvasóról”, tehát ideális olvasójáról (akit tekintetbe vett regényei megalkotása során):

„Minden élet, az értékeesebbje legalább, vállalkozás, az igazi olvasónak a könyv arra kell, hogy ezt a vállalkozást, a történeti helyet, amelyen folyik, tudatosítsa s *összehasonlítás és tapasztalat* szélesebb körét nyitva meg, erkölcsi lényé kifejtésében segítse.”¹⁷

¹³ GADAMER, (1960) 159.

¹⁴ GADAMER, (1960) 138.

¹⁵ NÉMETH, (1956) 326–327.

¹⁶ NÉMETH, u.o.

¹⁷ NÉMETH, (1968) 606–607.

(kiemelés O.F.) Az olvasó a szöveget nem valami 'általános' megnyilvánulásaként kezeli, hanem alánogikusan működteti. Németh László így látja az „eszmei általánosság” szerepét az irodalmi kommunikációban: a szöveg „tartalmazta” általánosságok („eszmék”) a különböző egyedi befogadásokban (nyelvjátékokban) működő analógiák lehetőségét jelentik. Az író sem kezdi a szöveg megírását eleve egy „esztétikai szinopszisként”¹⁸ meglévő jelentés-együttes („Az ember regénye meséjét nagyjából tudja, de a mítoszt írás közben kell kapnia —...”¹⁹), az olvasó sem az eszmei általánost keresgéli, hogy majd abból vonatkoztasson saját helyzetére, hanem eleve analógiát teremt a szövegvilág és a saját világa között.

„A mű nálam mindig csak érintő az élet görbéjéhez; eredményei nem alkalmazható tanítások, csak figyelmeztetések.”²⁰

Németh László műveiben nem példát nyújt, lehetséges világa nem követendő modell az olvasó számára. Az „Így és így cselekedj!” felszólítás helyére a „Vigyázz, ha így és így cselekszel, akkor ...” figyelmeztetés kerül. Az „igazi olvasó” „irányítást, segítséget keres a műben, erkölcsi lényé kifejtésében”.

„Én az életből nem annyira egyes alakokat veszek át; ... amire az én biztonságérzetemnek szüksége van, ... az az élet szövéde, emberek elhelyezkedése a családban, társaságban, közösségben, nem az egyén alak- és alkattana, hanem a társadalom hisztológiája.”²¹

Németh László egy olyan olvasási kód figyelembevételével írja regényeit, ahol nem az egyes jellemekre, hanem a szereplők kapcsolatrendszerére, e kapcsolatrendszer változásaira irányul az olvasó figyelme.

„... regényeim olvasójának a főhős lelkéből kell kinéznie a világra.”²²

A Gyász narrátora a „szubjektivizált Er-form” (DOLEZEL 1980) elbeszélői forma követelményei szerint beszél, így alapvetően Zsófi „szemén át” látjuk a regény világát. Ezért az olvasási kódhoz tartozónak vehetjük „A regénybeli kijelentéseket csak a főszereplő nézőpontjából fogadd el!” utasítást, illetve ehhez kapcsolódóan „Lásd el attributumokkal a főszereplőt, hogy megkapd a főszereplő nézőpontját!”.

„Énnálam azonban a feladat nem a világ, hanem egy tudat kialakítása volt mindig.”²³

Hogy az ábrázolás fókusza a szövegvilág egészéről egy tagjának mentális struktúrájára került át, a regényolvasási módok, konvenciók (olvasási kód) változását is magával hozta. Németh László a Proust-tanulmányban a *Temps perdu* kapcsán fejti ki ezzel kapcsolatos nézeteit.

„... aki azonban igazán a *Temps perdu*-t akarja olvasni, és részleteiben is az egész építményt tartja szemmel, annak egy újfajta olvasót kell kinevelnie magából, az olvasás új élettani ritmusára kell rászoktatnia az esztét.”

Szembeállítja az ún. Proust-előtti olvasót a Proust-olvasóval. Az előbbi „megszokta, hogy az író eseményről eseményre vezesse őt”²⁴, az utóbbinak a hangulatokra, az alakok szimbolikájára, a motívumokra kell figyelmét fordítania. Németh László regényei „igazi olvasójának” nem az események sorozatára, nem a cselekményre kell elsősorban összpontosítania, hanem a cselekmény kiváltotta tudati reakciókra, a főszereplő tudati állapotainak változására.

Az említett Németh László-i interpretáció-szabályokat (melyek az olvasási kód egy részét alkotják) szisztematikusan a funkcionális elemzés eredményeivel együtt fogjuk kifejteni.

¹⁸ NÉMETH, (1956) 324.

¹⁹ NÉMETH, (1948) 297.

²⁰ NÉMETH, (1965) 8.

²¹ NÉMETH, (1956) 319.

²² NÉMETH, (1955) 306.

²³ NÉMETH, (1955) 309.

²⁴ NÉMETH, (1932) 315.

4. A Gyász narratív szintaxisa

A Gyász teljes szintaxisát megfelelően kidolgozott apparátus híján nem tudjuk leírni, csupán a narratív szerkezet szintaktikai vizsgálatára szoríthatunk. Úgy véljük, hogy ugyan a narratív szerkezet meghatározó tényezője a szövegstruktúrának, azonban pl. a metaforikus szerkezet²⁵ is alapvető fontosságú.

A narratív struktúrát állapotváltozások sorozatával jellemezhetjük, állapotváltozásról akkor beszélünk, ha valamely *x* szereplő releváns attribútuma valamely *y* szereplő intencionális *z* cselekvése révén megváltozik. A Gyász szövegében a következő állapotváltozásokat találjuk:

1. Zsófi elköltözik Kovácséktól (V_1)
kiindulóállapot (A_1):
 Zsófi együtt van Kovácsékkal
befejezőállapot (A_2):
 Zsófi nincs együtt Kovácsékkal
 az *x* szereplő: Zsófi
 a releváns attribútum: együttlét Kovácsékkal
 az *y* szereplő: Zsófi
 a *z* cselekvés: elköltözik
2. Zsófi magához veszi Kizselánét (V_2)
kiindulóállapot (megfeleltethető az első állapotváltozás befejezőállapotával: A_2):
 Zsófi nincs együtt Kizselánéval
befejezőállapot (A_3):
 Zsófi együtt van Kizselánéval
 az *x* szereplő: Zsófi
 a releváns attribútum: együttlét Kizselánéval
 az *y* szereplő: Zsófi
 a *z* cselekvés: odaveszi
3. Zsófi elküldi Kizselánét (V_3)
kiindulóállapot (A_3):
 Zsófi együtt van Kizselánéval
befejezőállapot (A_4):
 Zsófi nincs együtt Kizselánéval
 az *x* szereplő: Zsófi
 a releváns attribútum: együttlét Kizselánéval
 az *y* szereplő: Zsófi
 a *z* cselekvés: elküldi

Az állapotváltozásokat megelőző események:

V_1 előtt az első konfliktus (I.)

A konfliktust a következőképp határozzuk meg²⁶:

- (i) a narratív struktúra két ellentétes intenciót tartalmaz,
- (ii) két intenció ellentétes, ha ellenkező előjellel ugyanarra a tényállásra irányulnak (ún. „kérdéses tényállás”),
- (iii) konfliktus akkor jön létre, ha a két intenció szándékolt tényállásai közül csak az egyik valószínűsíthető meg, azaz a szándékolt tényállások egy *t* időpontban kizárják egymást.
(a konfliktust meghatározó intenciókhoz tartozó szereplőket konfliktusszereplőknek nevezzük)
az I. konfliktus konfliktusszereplői:
 Zsófi
 Kovácsné

²⁵ vö. ODORICS, (1985)

²⁶ ODORICS, (1980)

Zsófi intenciója: nem akarja, hogy Józsi a férje legyen
Kovácsné intenciója: azt akarja, hogy Józsi Zsófi férje legyen
a „kérdéses tényállás”: Zsófi és Józsi házassága
a megvalósult tényállás: Zsófinak Józsi nem férje

Győztes konfliktusszereplőnek nevezzük azt a konfliktusszereplőt, akinek az intenciójában foglalt tényállás megvalósul.

Az I. konfliktus győztes konfliktusszereplője: Zsófi
A V_2 állapotváltozást a II. konfliktus előzi meg.

konfliktusszereplők:

Zsófi

Kurátorné

Zsófi intenciója: azt akarja, hogy Marin keresztül továbbra is meglegyen a kapcsolata a csendőrmesterrel

Kurátorné intenciója: nem akarja, hogy Zsófinak bármilyen módon kapcsolata legyen a csendőrmesterrel

a „kérdéses tényállás”: Zsófi kapcsolata (Marin keresztül) a csendőrmesterrel
a megvalósult tényállás: Zsófinak semmilyen kapcsolata nincs a csendőrmesterrel
A II. konfliktus győztes konfliktusszereplője:

Kurátorné

A V_3 állapotváltozást a III. konfliktus előzi meg.

konfliktusszereplők:

Zsófi

Kiszeláné

Zsófi intenciója: nem akarja, hogy Imre továbbra is odajárjon az ő (Zsófi) házába

Kiszeláné intenciója: azt akarja, hogy Imre továbbra is odajárjon Zsófi házába

a „kérdéses tényállás”: Imre odajárása Zsófi házába

a megvalósult tényállás: Imre nem jár Zsófi házába

A III. konfliktus győztes konfliktusszereplője:

Zsófi

Az alapvető állapotváltozások mellett láttuk, hogy a konfliktusok megoldásai is állapotváltozások eredményeznek. A felsorolt állapotváltozásokon kívül még egyéb (mellék-) állapotváltozások is megállapíthatók (pl. Zsófi elzavarja Marit, Zsófi megszakítja kapcsolatát Ilussal stb.), ezek részletezése itt nem tűnik célszerűnek. Ezekről a mellék-állapotváltozásokról annyi jegyzendő meg, hogy előkészítik az utolsó, a V_3 állapotváltozást. Ugyanis a V_3 állapotváltozás során Zsófi az utolsó olyan szereplővel is megszakítja kapcsolatát, amely egy bizonyos „e” attribútummal rendelkezik. A regény befejezőállapotában (A4) Zsófinak egyedül Móri Zsuzsival van kapcsolata, aki viszont nem rendelkezik az „e” attribútummal.

A regény szintaxisának csak a narratív szerkezetre vonatkozó jellegzetességei:

- (i) A szövegstruktúra állapotváltozások sorozatát tartalmazza. A továbbiakban az állapotváltozások említésekor csak az ún. „lényeges” állapotváltozásokra gondolunk. „Lényeges” állapotváltozásnak minősülnek a V_1 , V_2 , V_3 változások, ill. a konfliktusok feloldásából eredő állapotváltozások. A „lényegesség” az interpretáció létrehozása során válik bizonyítottá.
- (ii) Az állapotváltozások mindig ugyanazon szereplő attribútumainak megváltozását jelentik. (ezt a szereplőt főszereplőnek nevezzük)
- (iii) Érvényes az állapotváltozásokra, hogy a változás a főszereplőhöz kapcsolódó szereplők számának megváltozását jelenti.
- (iv) A befejező állapotváltozás következtében a főszereplőnek az egy bizonyos „e” attribútummal rendelkező szereplők mindegyikével megszakad a kapcsolata.
- (v) A nem konfliktusból eredő állapotváltozásokat megelőzi egy konfliktus létrejötte és feloldása.
- (vi) A konfliktusokat két szereplő ellentétes intenciói okozzák, az intenciók ellentétesége ellenkező előjelű, ugyanarra a tárgyra való irányulásukban fejeződik ki.
- (vii) A konfliktusok egyik konfliktusszereplője mindig a főszereplő.
- (viii) A konfliktusok feloldása mindig a főszereplő és egy másik szereplő kapcsolatának megszakadását jelenti.

5. A Gyász interpretációja

A továbbiakban megpróbálkozunk a Gyász szövegéhez egy bizonyos interpretációt kapcsolni, melynek függvényében elfogjuk végezni a szöveg funkcionális elemzését.

A lényeges állapotváltozások kiváltóiként az őket időben előző konfliktusokat jelöljük meg. A konfliktusok magyarázataiként a konfliktusszereplők ellentétes intencióit vesszük fel. Az intenciók szintaktikai szinten megjelenő ellentétessége a szemantikai dimenzióban preferencia-viszonyokon alapuló értékkonfliktusként fejezhető ki. Az I. konfliktus során Zsófi különbnek tartja magát, mintsem hozzámenjen Józsihoz. („Józsi volt az a nulla, akitől az ura értékét számította, s most hozzámenjen ehhez a nullához?”²⁷) Többnek, de mindenesetre másnak tartja magát környezeténél, „... megdorgálta magát, hogy olyan akar lenni, mint más özvegyasszony.”²⁸ Zsófi a „másságot” preferálja, ez alapján értékként kapcsoljuk hozzá. Kovácsné a vagyont preferálja, úgy véli, hogy a legjobb megoldás Zsófi és Józsi házassága lenne, mert akkor együtt maradna a vagyon. Azonban Kovácsné ezzel a szándékával Zsófi „másságát” veszélyezteti, ez váltja ki a konfliktust, s a „másság” megőrzése indítja Zsófist arra, hogy elköltözzön Kovácséktól.

A II. konfliktus során Zsófi ismét „másságát” védelmezi, ugyanis hírbe hozzák a csendőrmesterrel, s apja szavaiból is azt veszi ki, hogy őt is a többi özvegyasszony közé sorolják. Azzal, hogy odavette magához Kiszelnét, bizonyította: „Az apja is láthatta, hogy ő nem olyan, mint a Józsi, ...”²⁹ Anyját, Kuratórnét pedig a konfliktus során a család jó hírének, a „látzat”-nak megőrzése hajtja, hogy Zsófist is olyanak tartsák a faluban, mint a többi „jó” özvegyasszonyt, akik megtartják a „látzatot”. Kuratórné szándéka is Zsófi „mássága” ellen irányul, Zsófi, hogy Kiszelnét magához veszi örneke, ismét „másságát” biztosítja.

A III. konfliktusban is hasonló a helyzet. Kiszelnével való kapcsolata, Imre gyakori látogatásai, a férjszerzési kísérletek mind Zsófi különbözni akarása ellen működnek. Amikor Kiszelnét odavette magához, szüksége volt „örre”, aki a falu előtt is bizonyítja pusztán a létevel: ő „nem olyan özvegy, mint a többi.” Azonban amikor már Zsófi olyan státuszt vívott ki a falu előtt, amely Kiszelné nélkül is biztosítja „másságát”, Zsófinak nincs szüksége Kiszelnére. Kiszelné betöltötte funkcióját, sőt most már Zsófi „másságának” megőrzését akadályozza.

A regény egyik alapvető mozgatója Zsófi „másságra” törekvése. A másik: Zsófi biológikuma, természetes ösztönei, ugyanis „élni” is akar, túl akar jutni a gyászra. A harmadik alapvető motívum pedig a falu normarendszere. E normarendszer a „képmutatásra”, a valós érzés és a mutatott viselkedés közti tudatos különbségtételre épül. A gyász, vagy bármely érzés valóságát nem várják el senkitől, csupán annyit, hogy eleget tegyen a gyász megkövetelte, „illő” viselkedésnek. Zsófi is „tudta, hogy két kőnap alatt nem illik kicsit sem megvigasztalódni ... utólag iparkodott olyan elkeseredett lenni, mint szavai; ... hozzászókokot viselkedése és érzései közt ehhez a kis hazugsághoz, ...”³⁰

A regény e három alapvető mozgatójának ismeretében a szintaxisban megállapított négy állapotot a következőképp interpretálhatjuk (egyben ez a „lényeges” állapotok kiválasztásának indoklását is jelenti):

- A₁: Zsófi életének „normális” menete: a gyász érzésének gyengülése, s ezzel együtt a gyászév letelte utáni normális életre való felkészülés, illetve a falu normáinak (N_0) megfelelő viselkedés.
(„norma szerinti élet”)
- A₂: Zsófi életének „normális” menetében nem történik jelentős változás, azonban azzal, hogy özvegy létére egyedül lakik egy házban, *lehetőségét* jelenti a falu számára, hogy ne az N_0 norma szerint éljen.
(„a norma burkolt megszegése”)
- A₃: Zsófi élete a falu szempontjából megszűnik „normális” lenni: elutasítja az N_0 normát, a gyászév leteltével is feketében jár, nem megy férjhez. Ezzel párhuzamosan alakul ki Zsófi belső konfliktusa: egyrészt szeretne „élni”, másrészt „másságra” törekvése a gyász következetes viselésére indítja. Ezt az állapotot az „élet” és a „gyász” ellentéte jellemzi.

²⁷ NÉMETH, (1931a)

²⁸ NÉMETH, (1931a) 10.

²⁹ NÉMETH, (1931a) 43.

³⁰ NÉMETH, (1931a) 8.

(„nyílt normaszegés”)

- A4*: Zsófi belső konfliktusának feloldása: az „élettel” szemben a „gyászt” választja. Megszakítja kapcsolatát az összes „e” attribútummal rendelkező szereplővel. Az „e” attribútum az „életet preferálókat” jelzi. Zsófi az élőkkel szemben halottait, ill. Móri Zsuzsit helyezi előtérbe. Móri Zsuzsi pedig ugyanazzal a preferenciával rendelkezik, mint Zsófi.

(„a norma teljes elutasítása”)

„Énnám a feladat nem a világ, hanem egy tudat kialakítása volt mindig.”³¹ Németh László a világ érzékelhető eseményeit rögzítő narratív struktúrát alárendeli a nem-érezhető belső világ, a mentális struktúra állapotváltozásai sorának. Úgy véljük, hogy a regény a főszereplő tudatának változásaira épül. Ennek megfelelően a következő tudati állapotokat különböztetjük meg, s *A1*-vel, *A2*-vel, *A3*-vel és *A4*-vel jelöljük őket, ugyanis az *A1*, *A2*, *A3* és *A4* állapotok mindig Zsófi tudatállapot-változásai függvényében jönnek létre.

- A1*: Zsófi úgy véli, hogy „mássága” megőrzésével együtt képes lesz „élni az életet”.

- A2*: Zsófi úgy véli, hogy képes lesz élni az életet, „másságát” csupán egyes személyek veszélyeztetik, azonban ha kivonja magát hatáskörükből, akkor megszűnik ez a veszély.

- A3*: Zsófi úgy véli, hogy „másságát” nem csupán egyes személyek, hanem az egész környezete, a falu *N₀* normája veszélyezteti. Felismeri, hogy „másságát” csak az *N₀* norma elutasításával képes megtartani, de úgy véli – belső konfliktusa előrehaladásától függően –, hogy képes lesz „élni az életet”.

- A4*: Zsófi felismeri, hogy „másságát” csak az életről való teljes lemondással tarthatja meg.

„Szűk, szokásjogi társadalomban – a parasztiban például – a norma pogácsaszaggatószerűen működik –, ami az együttélést szilárdabbá teszi, s a többségnek védelmet biztosít, az a nagyobb, értékesebb egyéniséget csak szorítja. A normának ezt a büszkeségvadító, életfagyasztó hatását írtam meg a Gyász c. regényemben.”³²

Zsófi szért „szorul ki a világból”, mert szándékai, értékei, normarendszere illegitímek aktuális életterében, a falu kontextusában.

Végül az interpretáció lényeges elemének tartjuk Zsófi viszonyát az *A4* állapothoz: „... most, hogy megevett a penész, meg a fájdalom, olyan vagyok, mint a bomló dög. ...”³³ „Sem uram, sem gyermekem, sem rokonom, legalább barátim legyen – s *keserűen* elmosolyodott”³⁴ (kiemelés O.F.) Zsófi a falu normarendszerének, aktuális környezetének elutasítása után az „új” helyzetet (*A4*) is elutasítja. Tehát Zsófi alapvető értéke, a „másság” a falu kontextusában értékét veszti, viszonylagosan negatívívá válik. Zsófi mégis ezt a viszonylagosan negatív értéket választja az „élettel” szemben, a valószínűs értékesítés: az „élet” elvesztése. (A „másság” azért viszonylagosan negatív érték, mivel az *A4* állapotot a „másság” csak részben idézte elő, igazi mozgatója a falu *N₀* normarendszere.)

Úgy véljük, hogy az interpretáció eddig elvégzett műveletei speciálisan irodalmiak, azaz egy nyelv-játék-közösségnek az irodalmi kommunikációra vonatkozó tudásából származnak. Az interpretáció további műveletei nem ezen az ún. „irodalmi” tudáson, nem specifikusan irodalmi konvenciókon alapulnak. Ugyanis Zsófi „mássága” például interpretálható 1. büszkeségnek, 2. az egyén autonómiája megőrzésének, 3. minőségnek, 4. „a civilizáció küszöbe alá húzó archaikumnak”³⁵. Ezek az interpretációk különböző szubkulturákban más és más konvenciók alapján magyarázhatók, azonban ezek a konvenciók az olvasók ún. „általános világ-tudásának egyéb fajtáihoz” (DIJK 1977b) sorolhatók, az olvasási kód meghatározása során nem jönnek számításba. Az interpretáció lezárásaként Németh László interpretációját közöljük, amely az eddigi eredményekkel összhangban áll. „a lelket a kaján ugratásnak kiszolgáltató büszkeség leleplezése.”³⁶

A „*lélek*”: Zsófi természetes ösztönei, az „életre” való törekvése,

a „*kaján ugratás*”: a falu *N₀* normarendszere,

a „*büszkeség*”: Zsófi „mássága”.

A regény pedig Zsófi természetének fokozatos „*kiszolgáltató*”: elszakítása az élettől (az értékesítési folyamat), s ezzel együtt a „büszkeség *leleplezése*”: Zsófi elutasítja az *A4* állapotot.

³¹ NÉMETH, (1955) 309.

³² NÉMETH, (1966) 832.

³³ NÉMETH, (1931a) 242.

³⁴ NÉMETH, (1931a) 248.

³⁵ NÉMETH, (1956) 324.

³⁶ NÉMETH, (1970) 873.

6. A Gyász funkcionális elemzése

Németh László írja: „Minden nagy ábrázoló mű két rétegből áll: egy külsőből, amely a valóság érzését kelti fel, s egy belsőből, amely az egységet.”³⁷ A külső réteg funkciója a valóságosság biztosítása, a belső pedig, „hogyan igazat mondjon a világ szerkezetéről.”³⁸ azaz a „gondolat” felépítése, melyen keresztül az olvasó analógiát állapíthat meg. Amikor a mű elemeinek funkcióját keressük, elsősorban a „gondolat” létrehozására szolgáló elemekre irányítjuk figyelmünket. Ugyanis „a műalkotás az a belső terv, amely a mű minden elemét egy képzelni kívánt központ felé irányítja.”³⁹ Ez a képzelni kívánt központ, a „gondolat” pedig a létrehozott interpretáció: „a lelket a kaján ugratásnak kiszolgáltató büszkeség leleplezése.”⁴⁰ A szöveg alapvető funkciójának erre az interpretációra való irányulását tartjuk. Ez az alapvető funkció az alábbi funkciókon keresztül működik.

(i) A „büszkeség” ábrázolásához egy szereplőt a „büszkeség” attribútummal kell ellátni, amelyet preferál a szereplő, így számára értéként jelenik meg.

az „A” funkció: a „P” érték („büszkeség”) létrehozása

(ii) A „büszkeség leleplezése” a „büszkeség” negatív minősítésével történik, Zsófi elutasítja az A4 állapotot

az „E” funkció: a „P” érték negatív minősítése

Az „E” funkció működésének a következő feltételei vannak:

(iii) létre kell hozni egy pozitív értéket („R” érték), amellyel a főszereplő rendelkezik a „B” funkció: az „R” érték létrehozása

(iv) létre kell hozni egy folyamatot, amely során a főszereplő elveszti a számára pozitív „R” értéket

a „C” funkció: az „R” értékvesztési folyamat létrehozása

(v) az „R” érték elvesztése okául a „P” értéket kell megtenni

a „D” funkció: az „R” értékvesztési folyamatot „P”-vel motiválni

(vi) Végül a teljes interpretációt a „G” funkció állítja elő: ugyanis nem a büszkeség leleplezése történik meg, hanem a „lelket a kaján ugratásnak kiszolgáltató büszkeség”, nem általában a „büszkeség”, a „másság” negatív értékelése, hanem a falu N_0 normarendszerében („a kaján ugratásban”) működő büszkeségé.

a „G” funkció tehát: a „P” érték negatív minősítése, viszonylagosságának kifejezése

(vii) A „G” funkció működésének természetesen előfeltétele az „F” funkció, amely az N_0 normarendszer létrehozása.

Úgy véljük, hogy a szöveg elemei az említett „A”, „B”, „C”, „D”, „E”, „F” és „G” funkciókhoz kapcsolhatók. A továbbiakban azt szeretnénk megmutatni, hogy ezek a funkciók miként működnek, hogyan kapcsolják be a szöveg egyes elemeit a kommunikáció folyamatába.

Az „A” funkció (a „P” érték létrehozása) egyrészt Zsófi cselekvéseinek működik: pl. abban a jelenetben, amely során Zsófi visszautasítja a Homor lányt, aki a beteg Sanyinak hozta el kedvenc, együtt-készítette játékokat. Ide sorolhatók Zsófi mindazon reakciói, amelyeket a „mássága” ellen irányuló akciókra adott, s melyek aztán a konfliktusokhoz vezettek. Az „A” funkció másrészt a narrátor megjegyzéseiben is jelen van: „feleselt a büszkesége”⁴¹, „fölforr benne a kevélység”⁴².

A „B” funkció (az „R” érték létrehozása) Zsófinak az élet jeleihez való pozitív viszonyának kifejezésén működik. Zsófi tudatát a Kovácséktól való elköltözés után az „élet vágya” és a „gyász érzése” váltakozó dominanciája jellemzi. A „B” funkció működik, ha a „T” preferencia, az „élet vágya” preferálása kerül dominanciába a „gyász érzésével” szemben, azaz ha Zsófi egy „H” attribútummal (szexualitás) rendelkező szereplőt (Imrus) preferál. „egyszerre édes zsidbadást érzett”⁴³ – olvashatjuk a regény 96. oldalán, majd az „édes zsidbadás” során Imréval való szexuális képek sora jelenik meg tudatában.

³⁷ NÉMETH, (1948) 295.

³⁸ NÉMETH, (1948) 295.

³⁹ NÉMETH, (1931b) 314.

⁴⁰ NÉMETH, (1970) 873.

⁴¹ NÉMETH, (1931a) 21.

⁴² NÉMETH, (1931a) 15.

⁴³ NÉMETH, (1931a) 96.

A „C” funkció (az „R” értékvesztési folyamat ábrázolása) alapvetően a narratív struktúrán keresztül működik. Az elvesztett pozitív érték: az élet, amelyet az emberekkel való kapcsolat jelez a szövegben, azaz együttlét az „e” attribútummal rendelkező szereplőkkel. A narratív struktúra Zsófi kapcsolatvesztésének folyamatát tartalmazza, amely az „élettől való elszakadását” jelenti. Természetesen a „C” funkció működéséhez tartoznak a narratív struktúra elemei (állapotok, cselekvések, intenciók stb.), illetve azok az elemek, amelyek a narratív struktúra működését biztosítják (pl. konfliktusok, vagy Zsófi különböző tudatállapotai).

A narratív struktúra mellett az értékvesztés folyamatát Zsófi tudatállapot-módosulásai is kifejezik. A „C” funkció működik, ha Zsófi halott (Sándor, Sanyi) vagy a halottakat kifejező (a halálosan beteg Sanyi, Móri Zsuzsi) szereplőt preferál, azaz az „S” preferencia (az „e” attribútummal nem rendelkező szereplők preferálása) a domináns a „T” preferenciával szemben.

A hasonlatok, melyekkel az elbeszélő attribútumokkal látja el Zsófist a „C” funkció működését jelzik: „Mint egy varj, harmadik éve jár már feketében.”⁴⁴, mintha nem is asszony, hanem koporsó mellett mentek volna el.”⁴⁵, Zsófi éppen csak annyi volt, mintha az ágy fekete halmából egy oszlop nőtt volna ki, valami református fejfa”⁴⁶, „Mintha ő maga állt volna ott s őrizné kővé váltan a halott gyereket.”⁴⁷ Ezekkel a hasonlatokkal Zsófi összekapcsolódik a halottak világával, majd Zsófi is jelképesen szoborrá válik. A szoborszerűség az élettel való kapcsolat megszakadását jelzi, ezt készítik elő a Zsófi cselekvéseire alkalmazott metaforák is: „megkeményedett ennyi ember láttán”⁴⁸, „de ő mereven állt”⁴⁹. Zsófi metaforikus szoborrá válási folyamata is a „C” funkció működését jelzi.

A „D” funkció (az „R” értékvesztési folyamatot „P”-vel motiválni) a konfliktusokban működik. Már korábban is rámutattunk, hogy a konfliktusok idézik elő a narratív struktúra állapotváltozásait, így az értékvesztést is. A konfliktusok egyik mozgatója pedig mindig Zsófi „másságra” törekvése, a „büszkeség” attribútum (a „P” érték). A „D” funkció közvetlenül Zsófi konfliktust kiváltó intencióiban működik: pl. Zsófi nem akarja, hogy Józsi a férje legyen.

Az „E” funkció (a „P” érték negatív minősítése) akkor lép működésbe, ha a „B”, „C”, „D” funkciók már befejezték működésüket, azaz az értékvesztés a büszkeség okából megtörtént. Az „E” funkció Zsófinak az A_4 állapotra (az értékvesztés folyamatának befejező állapotára) vonatkozó negatív minősítésében működik. „Sem uram, sem gyerekem, sem rokonom, legalább barátném legyen – *keserűn* elmosolyodott.”⁵⁰ (Kiemelés O.F.)

Az „F” funkció (az N_0 normarendszer létrehozása) a szereplők viselkedését szabályozó kifejezéseken működik: „... s az ő várakozásuk szerint kell sápadnia és pityeregnie.”⁵¹ Az N_0 normarendszer a képmutatás, a látszat, a vagyon és a karrier értékek preferálásában is megmutatkozik. Ezek az értékek Kovácsné, Kurátorné és Kiszelné intencióiban jutnak érvényre. A képmutatás a narrátor kijelentéseiben: „képmutatóskodásra kényszerítik”⁵², „képmutató érzéseket”⁵³, „színpadjára ennek a gyászos látványosságnak”⁵⁴, illetve cselekvésekben „... az öregasszony ... még botot is vett, csakhogy mutassa, mennyire megtörte a baleset ...”⁵⁵ fejeződik ki.

A „G” funkció (a „P” érték negatív minősítése viszonylagosságának ábrázolása) egyrészt hasonlóképp működik, mint a „D” funkció, csupán Zsófi intenciói helyett Kovácsné, Kurátorné és Kiszelné intencióiban. Másrészt a N_0 normarendszer nemcsak a konfliktusokat motiválja, hanem Zsófi büszkeségének, a „P” érték megnyilvánulásainak is kiváltó oka. Ezzel a „P” érték negatív minősítését viszonylagossá teszi: ebben a környezetben, N_0 normával rendelkező faluban negatív a „P” érték. Az N_0 normarendszer „P”-t motiváló szerepe is a konfliktusok ellentétes intencióit létrehozó situációkban jut érvényre.

⁴⁴ NÉMETH, (1931a) 95.

⁴⁵ NÉMETH, (1931a) 96.

⁴⁶ NÉMETH, (1931a) 193.

⁴⁷ NÉMETH, (1931a) 249.

⁴⁸ NÉMETH, (1931a) 166.

⁴⁹ NÉMETH, (1931a) 167.

⁵⁰ NÉMETH, (1931a) 248.

⁵¹ NÉMETH, (1931a) 147.

⁵² NÉMETH, (1931a) 9.

⁵³ NÉMETH, (1931a) 110.

⁵⁴ NÉMETH, (1931a) 146.

⁵⁵ NÉMETH, (1931a) 5.

7. A Gyász olvasási kódja

Az olvasási kód egy részét Németh László interpretáció-elméleti nézeteinek részleges „rekonstruálása” alapján határozzuk meg. Dolgozatunk 3. részében tett megállapításainkat itt utasítások formájában írjuk le.

(i) Próbáld a szövegvilág és aktuális világod között analógiát megállapítani!

Ezt az utasítást szembeállíthatjuk egyrészt a szöveg „mögötti” általános igazság keresésének kódjával, másrészt a szöveg referenciális használatának kódjával.

(ii) Légy kritikus a szövegvilággal szemben, ne fogadd el az ábrázolt magatartásformákat!

Ez az utasítás pedig a „tanító” funkciójú, „példát adó”, a főhőssel való azonosulást megkívánó szöveg kódjával állítható szembe.

(iii) Figyelmedet a szereplők kapcsolatrendszerére, az emberi kapcsolatokra, viszonyokra irányítsd!

Ez oppozíciót jelent a főhőst, a főhős jellemét, modellt adó cselekvéseit középpontba helyező kóddal.

(iv) Csak a főszereplő elbeszélő helyzetéből fogadd el a szövegbeli kijelentéseket!

A (iv) utasításhoz kapcsolódóan:

(v) Lásd el a főszereplőt attributumokkal, hogy megkapd elbeszélő helyzetét!

Ez a „mindentudó” elbeszélői attitűd „objektív” ábrázolási módjának kódjával, ill. az „Ich-form” azon típusának kódjával áll szemben, amely típusban a narrátor nem explikálható a szövegből (így attributumokkal sem látható el).

(vi) Figyelmedet a főszereplő tudatára, illetve annak változásaira irányítsd!

Ez az ún. „hagyományos” regénynek az eseménysora, a cselekményre összpontosító kódjával opponál.

Az (i) – (vi) részkód megállapítása során próbáltam azokat az utasításokat kiválasztani, amelyek egyrészt jellemzik Németh László interpretációra vonatkozó nézeteit, másrészt, hogy más kódokkal összevetve különböző és azonos jegyek alapján rendszerbe állíthatók legyenek.

Az olvasási kód másik részét a Gyász funkcionális elemzése eredményének felhasználásával írjuk le. A megállapított funkciók a szöveg egyes elemei és az interpretáció között működnek, műveleteket, ill. műveleti sorokat (algoritmusokat) implikálnak. A funkciók működéséhez egyrészt a szöveg bizonyos elemei, másrészt a műveletek, algoritmusok ismerete szükséges. Ezek a műveletek specifikusan szöveginterpretációra vonatkoznak, s egy nyelvjátékban irodalmi értelmezési műveletekként működnek. Minden egyes funkcióhoz hosszú műveleti sort lehet megadni, azonban az áttekinthetőség érdekében ettől eltekintünk, csupán az alapvető műveleteket emeljük ki az algoritmusokból.

az „A” funkció műveletei:

(i) Keresd meg a szöveg azon *a* elemeit, amelyek a főszereplő tulajdonságaira, kapcsolataira vonatkoznak, azaz a főszereplő attribútumait fejezik ki!

(ii) Ha az attribútumok között találsz a főszereplő által preferáltat (vagy preferáltakat), akkor kapcsolod „P” értéként (vagy értékeként) a főszereplőhöz!

a „B” funkció műveletei:

(i) mint az „A” funkció (i) művelete

(ii) Ha az attribútumok között találsz olyat, amelyhez a főszereplőnek pozitív a viszonya, akkor kapcsolod „R” értéként (vagy értékeként) a főszereplőhöz!

a „C” funkció műveletei:

(i) Keresd meg a szöveg azon *c* elemeit, amelyek kifejezik a főszereplő és az „R” érték (vagy értékek) viszonyát!

(ii) Ha a történet kiindulóállapotában (A_1) fennáll kapcsolat a főszereplő és az „R” érték (vagy értékek) között és ha a befejezőállapotban (A_2) nem áll fenn ez a kapcsolat, akkor a történetet interpretáld az „R” értékvesztési folyamatának!

(iii) Keresd meg a szöveg azon *c'* elemeit, amelyek a főszereplőnek az „e” attribútummal nem rendelkező szereplőkre vonatkozó preferenciájára („S”) utalnak!

(iv) Keresd meg a szövegnek azon *c''* elemeit, amelyek a főszereplőnek a „h” attribútummal rendelkező szereplőkre vonatkozó preferenciájára („T”) utalnak!

(v) Ha az „S” preferencia a „T” preferenciával szemben fokozatosan dominánssá válik, akkor *e* dominancia kialakulását interpretáld „R” értékvesztési folyamatának!

a „D” funkció műveletei:

(i) Keresd meg a szöveg azon *d* elemeit, amelyek a történet kiváltó okait fejezik ki!

(ii) Ha a kiváltó okok között találsz a „P” értéket (vagy értékeket), akkor fogadd el a „P” értéket (vagy értékeket) a történet (az értékvesztési folyamat) okaként!

az „E” funkció műveletei:

- (i) Keresd meg a szöveg azon *e* elemeit, amelyek a főszereplő és a befejezőállapot (*A_f*) közti viszonyra vonatkoznak!
- (ii) Ha az *e* elemek negatív minősítést tartalmaznak, akkor a „P” értéket (vagy értékeket) minősítsd negatívnak!

az „F” funkció műveletei:

- (i) Keresd meg a szöveg azon *f* elemeit, amelyek a szereplők viselkedésének szabályozására vonatkoznak!
- (ii) Ha a viselkedést szabályozó elemek között találsz olyanokat, amelyeket a szereplők többsége elfogad, akkor ezeket az elemeket vedd a szövegvilág *N_O* normarendszere elemeinek!

a „G” funkció műveletei:

- (i) mint a „D” funkció (i) művelete
- (ii) mint a „D” funkció (ii) művelete, csupán a „P” érték (vagy értékek) kifejezés helyére az „*N_O* normarendszer” kifejezés kerül.
- (iii) Keresd meg a szöveg azon *g* elemeit, amelyek az *N_O* norma és a „P” érték megnyilvánulásainak kauzális összefüggéseire vonatkoznak!
- (iv) Ha az *N_O* norma a „P” érték megnyilvánulásainak kiváltó okaként szerepel, akkor a „P” érték negatív minősítését tedd viszonylagossá!

A műveleteket megpróbáltuk egy olyan absztrakciós szinten megfogalmazni, amely lehetővé teszi a műveletek érvényességi körének bővítését, azaz egy bizonyos olvasási kód-típus (műfaj) meghatározását. Feltételezzük, hogy a megállapított olvasási kód – módosításokkal – Németh László ún. monódia típusú regényeire is érvényes lehet, ezt azonban csak további kutatások igazolhatják.

(1982)

IRODALOM

- APOSTEL, L., *Further Remarks On the Pragmatics of Natural Languages in Pragmatics of Natural Languages* (ed. Bar-Hillel, Y.) Reidel, Dordrecht-Holland 1971. 1–34.
- VAN DIJK, T.A., *Some Aspects of Text Grammar Mouton The Hague* Paris 375 p.
- GADAMER, H.-G., *A hermeneutikai alapprobléma visszanyerése*. Helikon 1981/2–3 134–187.
- GADAMER, H.-G., *A hermeneutikus probléma univerzalitása*. Helikon 1981/2–3 274–278.
- HABERMAS, J., *A hermeneutika univerzalitása igénye*. Helikon 1981/2–3 278–290.
- JAUSS, H.R., *Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. Helikon 1980/1–2 8–39.
- KANYÓ, Z., *Narrative and Communication* (kézirat)
- KIBÉDI VARGA, Á., *Az irodalomtörténet elméleti problémái*. Literatura 1981/3–4 374–380.
- LEWIS, D., *General Semantics in Semantics of Natural Language* (ed. Davidson and Harman) Reidel, Dordrecht-Holland 169–218.
- MONTAGUE, R., *Pragmatics in Formal Philosophy Selected Papers of Richard Montague* New Haven and London, Yale University Press, 95–116.
- MORRIS, C.W., *Foundations of the Theory of Signs in International Encyclopedia of Unified Science I.* (O. Neurath, R. Carnap, C. Morris) Chicago 79–135.
- NÉMETH, L., *Gyász*. Bp. 1976
1931a
- NÉMETH, L., *Ars poetica* in uő., *Két nemzedék*. Bp. 1970. 310–315.
1931b
- NÉMETH, L., *Proust* in uő., *Európai utas*. Bp. 1973. 313–347.
1932
- NÉMETH, L., *Regényírás közben* in uő., *Megmentett gondolatok*. Bp. 1975. 291–303.
1948
- NÉMETH, L., *Korrektúra után* in uő., *Megmentett gondolatok*. Bp. 1975. 304–315.
1955
- NÉMETH, L., *Az író és modelljei* in uő., *Megmentett gondolatok*. Bp. 1975. 316–327.
1956
- NÉMETH, L., *Rádióinterjú* in uő., *Utolsó széttekintés*. Bp. 1980. 831–833.
1966

- NÉMETH, L., *Az Emberi színjáték új kiadása elé in uő., Emberi színjáték* Bp. 1966. 5–10.
1965
- NÉMETH, L., *Az igazi olvasó in uő., Megmentett gondolatok.* Bp. 1975. 606–613.
1968
- NÉMETH, L., *Életemről, munkáimról in uő., Utolsó szétekintés.* Bp. 1980. 869–878.
1970
- ODORICS, F., 1980 Egy elbeszéstípus leírása (Németh László novellái) in *Studia Poetica* 6. (szerk. 1980 Bernáth Á. és Csúri K.) Szeged 1985 258–276.
- ODORICS, F., *Miképpen értünk meg metaforikus szövegeket?* *Literatura* 1985/1–2 14–36.
1985
- PETŐFI, S.J., *Written, spoken and face-to-face verbal communication in Some aspects of formal foundations in text semantics* Universität Bielefeld 43–71.
1980
- SEARLE, J.L., *The Structure of Illocutionary Acts. An Essay in the Philosophy of Language.* Cambridge University Press 54–71.
1969
- STALNAKER, R.C., *Pragmatics in Semantics of Natural Language* (ed. Davidson and Harman) Reidel, 1970 Dordrecht–Holland 169–218.
- THOMASON, R., *Introduction in Formal Philosophy Selected Papers of Richard Montague* New Haven and London, Yale University Press 63–68.
1974
- WELLEK, R., *Az irodalomtörténet bukása?* *Helikon* 1971/1 3–14.
1971